

ANDRIUS NARBKOVAS

Vytauto Didžiojo universitetas, Lietuva
Vytautas Magnus University, Lithuania

SUROGATINĖS MOTINYSTĖS IŠŠŪKIS VAIKO ORUMUI: NUO DOVANOS IKI PRODUKTO

The Challenge of Surrogacy to the Dignity of the Child:
From Gift to Product

SUMMARY

Reproductive technologies have not only opened a new chapter in science, but have also sparked a revolution in the origin of human life that has been met with mixed reviews. Human dignity demands that a child comes into the world through procreation as a gift from the marital act of the parents. It is a child's natural right to be born into marriage, to have a father and a mother, and to live in a family. Biomedical science has proven that human life begins at the moment of conception. This is a biological fact, not a religious truth. Thanks to reproductive technology, in the case of surrogacy, the child does not come into the world as a gift, but as a product, produced in a laboratory, separately from the marital act, with the help of „donor“ gametes, carried and born by the surrogate mother and given for a fee under contract to the persons who raise the child. The whole process of surrogacy is incompatible with the dignity of the child, as the child becomes a commodity, deprived of all natural human relationships.

SANTRAUKA

Reprodukcinės technologijos ne tik atvėrė naują puslapį moksle, bet ir sukėlė nevienareikšmiškai vertinamą revoliuciją žmogaus gyvybės atsiradimo srityje. Žmogaus orumas reikalauja, kad vaikas ateitų į pasaulį prokreacijos būdu kaip dovana iš tėvų santuokinio akto. Vaiko prigimtinė teisė yra gimti santuokoje, turėti tėvą ir motiną bei gyventi šeimoje. Biomedicinos mokslas įrodė, kad žmogaus gyvybė atsiranda nuo apvaisinimo momento. Tai yra biologinis faktas, o ne tikėjimo tiesa. Dėl reprodukinių technologijų surogacijos atveju vaikas ateina į pasaulį ne kaip dovana, bet kaip produktas, gaminamas laboratorijoje atsietai nuo santuokinio akto, naudojant „donorų“ lytines ląsteles, išnešiojamas ir pagimdomas surogatinės motinos bei atiduodamas už atlygį pagal sutartį asmenims, kurie vaiką augina. Visas surogacijos procesas yra nesuderinamas su vaiko orumu, nes vaikas tampa preke, sugriaunami visi prigimtiniai žmogaus tarpusavio ryšiai.

RAKTAŽODŽIAI: bioetika, vaiko orumas, prokreacija, reprodukcija, surogatinė motinystė.

KEY WORDS: bioethics, dignity of the child, procreation, reproduction, surrogacy.

IVADAS

Gyvename sparčiai besivystančių technologijų amžiuje. Matome, kaip pildosi mokslinės fantastikos rašytojo A. Hakslio prognozės, aprašytos knygoje *Brave New World*. Romano *Drąsus naujas pasaulis* kontekste „vertybės, susijusios su šeima, nėštumu, gimdymu ir vaikų auklėjimu, atrodo, buvo visiškai paaukotos siekiant prisitaikyti prie naujos technologijos. Tai atspindi technologinio determinizmo požūrį, nes esą vertybes kuria ir naikina ne žmogaus pasirinkimas, o technologija“ (Minogue 1996: 153). Tačiau technika (technologija taip pat yra technika), kaip teigia J. Girnius, „yra tik tai įrankis žmogaus rankose“, ir „nė geriausi įrankiai negali pakeisti žmogaus atsakomybės už save patį“ (Girnius 1964: 63).

Net ne įstatymų leidėjas nusprendžia, kas yra žmogiškosios vertybės, nes jos įrašytos į žmogaus prigimtį. „Todėl <...> etikai reikia ontologinių ir ypač antropologinių pagrindų. Privalome vadovautis prigimtinio įstatymo, kaip tvarkos, kurią žmogaus protas, dalyvaudamas dieviškojoje išmintyje, nustato žmogaus pasirinkimuose ir veiksmuose, principais“ (Melina 2001: 67).

Tad su vaiko atsiradimu susijusios vertybės turi būti išlaikytos ir išsaugotos. „Technologijos gali ir turi būti pritaikytos prie mūsų vertybių“ (Minogue 1996: 153). Popiežius Pranciškus teigia:

Biotechnologinė revoliucija žmogaus dauginimosi srityje atvėrė galimybę manipuliuoti pradėjimo aktu, padarydama jį nepriklausomą nuo vyro ir moters lytinio santykio. Per tai žmogaus gyvybė ir tėvai tapo sujungtina ar perskirtina tikrove, dalyku, daugiau pavaldžiu asmens ar poros troškimams... Nenusidėkime noru pakeisti Kūrėją... Esame pašaukti sergėti savo žmogystę, o tai pirmiausia reiškia gerbti ją tokią, kokia buvo sukurta (Pranciškus 2016: 56).

Surogatinė motinystė visada susijusi su dirbtiniu apvaisinimu bei lytinių ląstelių „donoryste“. Kadangi „tik iš pirmo žvilgsnio surogatinė motinystė atrodo patraukli alternatyva, nes neturtinga surogatinė motina gauna labai reikalingų pinigų, nevaisinga pora – ilgai trokštamą biologiškai giminingą kūdikį, o šalis uždirba užsienio valiutos, tačiau realus vaizdas atskleidžia karčią tiesą“ (Saxena 2012: 211).

ŽMOGAUS ASMUI IR PROKREACIJA

Iš tiesų tokių terminų kaip „surogatinė motinystė“ ar lytinių ląstelių „donorystė“, turinčių teigiamą konotaciją, vartojimas pridengia tikrovę, kuri nesuderinama nei su motinyste, nei su donoryste. Atsakymų dėl „surogatinės motinystės“, lytinių ląstelių „donorystės“ moralumo reikia ieškoti *žmogaus asmens, santuokos ir*

santuokinio akto sampratoje. Panašiai kaip tyrinėdami ligas turime žinoti apie sveiką funkcionavimą, taip ir nagrinėdami bendrą prokreacinio vientisumo temą turime žinoti apie santuokinį aktą.

Tiesa, ką reiškia būti žmogumi, kokie yra pamatiniai žmogaus asmens gėria ir koks yra mūsų elgesys šių gėrių at-

žvilgiu, ir lemia mūsų veiksmų moralumą. Technologijos turi tarnauti žmogui, o ne žmogus technologijoms. „Ir pačioj technikoje visų pirma stovime prieš žmogaus klausimą, nes rūpestį kelia ne pati technika, o tai, kam jos laimėjimus naudojame“ (Girnius 1964: 68).

„Dievas sukūrė žmogų pagal savo paveikslą, pagal savo paveikslą sukūrė jį; vyrą ir moterį; sukūrė juos“ (Pr 1, 27). Žmogus iš esmės, o ne laipsniu skiriasi nuo visų kūrinių šiame pasaulyje. Juk pats „žmogaus gyvybės principas skiriasi nuo augalų ir gyvūnų gyvybės principo, nes jis ne tik lemia biologinį individo augimą (kaip augalų atveju), suteikia jam gebėjimą jausti ir judėti (kaip gyvūnų atveju), bet ir nematerialią bei dvasinę veiklą, pavyzdžiui, mąstymą, valią ir moralinę sąmonę“ (Sgreccia 2006: 222). Kadangi tik žmogus yra protingas ir laisvas, kadangi tik žmogus turi išmokti būti žmogumi, kadangi tik žmogus yra morali būtybė, tai leidžia teigti, kad žmoguje glūdi kažkas daugiau, nei yra augaluose ir gyvūnuose. Ir tas kažkas daugiau yra dvasinė siela.

Todėl „galima pagrįstai sakyti, kad dvasinė siela yra tiesiogiai sukurta Dievo, nes dvasia negali būti kilusi iš biologinės materijos. Kūrėjas duoda dvasinę sielą kiekvienam atskiram žmogui, kad padarytų jį žmogiška būtybe, turinčia ypatingą orumą, aukštesnį už kitų gyvų ir negyvų būtybių orumą“ (Sgreccia 2006: 222).

„Būkite vaisingi ir dauginkitės, pripildykite žemę ir valdykite ją!“ (Pr 1, 28) Visi gyvi kūriniai turi savo biologinius tėvus. Tačiau tik žmogus turi ne tik biologinį tėvą ir biologinę motiną, bet dar ir šeimą:

Biologiškai visai panašios į visų kitų gamtos būtybių, žmogaus tėvystė ir motinystė iš esmės ir išskirtinai yra „panašios“ *į patį Dievą*. Tuo panašumu yra paremta šeima, laikoma žmogiško gyvenimo bendruomene, meilės sujungtų asmenų bendruomene (*communio personarum*) (Jonas Paulius II 1994: 6).

Žmogaus unikalumas kyla iš to, kad „žmogus yra vienintelis kūrinys žemėje, kurio Dievas norėjo dėl jo paties“ (Gaudium et spes 2001: 24). Vaikas savo orumu ir verte yra lygus savo tėvams. „Todėl tėvų valia turi derėti su Dievo valia: *jie privalo naujos žmogiškos būtybės norėti taip, kaip jos nori Kūrėjas: „dėl jos pačios“*“ (Jonas Paulius II 1994: 9).

Jeigu žmogaus norima ne kaip tikslo, bet kaip priemonės dėl kokių nors kitų tikslų, visuomet iškyla pavojus žmogaus orumui. Todėl „iš viso to, kas sukurta, viskas, ko tik norime ir kam turime nors kiek galios, gali būti panaudota tik kaip priemonė; tik žmogus, o su juo ir kiekviena protinga sukurtoji būtybė, yra tikslas pats savaime“ (Kantas 1987: 107). Tačiau „kai prarandamas jautrumas Dievui, atsiranda polinkis prarasti ir jautrumą žmogui, jo orumui ir jo gyvybei“ (Jonas Paulius II 1995: 21). Netgi tie, kurie nepripažįsta „moralės dėsnio, kuris šventas“, negali nepripažinti Kanto „kategorinio imperatyvo“: „Elkis taip, kad nei savo asmenyje, nei kieno kito asmenyje niekada žmogaus nepanaudotum vien kaip priemonės, o visada kaip tikslą“ (Kantas 1980: 62). Kaip teigia Johnas Finnisas, „nepaisant esminio sutarimo dėl priešingo požiūrio, egzistuoja absoliučios žmogaus teisės. Aiškiausiai, teisė jokio žmogaus gyvenimo nelaikyti priemone tolesniam tikslui“ (Finnis 2014: 295).

Biomedicinos mokslas nenuginčijamai įrodė, kad žmogaus gyvybė atsiranda nuo apvaisinimo momento: „Žmogaus vystymasis prasideda apvaisinimo metu, kai susijungia vyriškoji gameta (spermatozoidas) ir moteriškoji gameta (oocitas). Šios dvi gametos susijungusios sudaro vieną ląstelę – zigotą. Jai atsiradus prasideda individo vystymasis“ (Valančiūtė 2012: 12).

Taigi „žmogų reikia gerbti ir su juo elgtis kaip su asmeniu nuo pradėjimo momento; todėl nuo to paties momento turi būti pripažįstamos jo, kaip asmens, teisės, tarp kurių pirmiausia yra neliečiama kiekvieno nekalto žmogaus teisė į gyvybę“ (Congregation for the Doctrine of the Faith 1987: 13).

Faktas yra tai, kad dvasinės sielos embrione negalima pamatyti naudojant pačius pažangiausius medicinos prietaisus. Tačiau „apie jos buvimą galima spręsti iš tos gyvos būtybės poveikio, kurį ji sukelia vystydamosi. Filosofo intelektas taip pat nėra matomas išoriškai, bet jis yra nustatomas jo samprotavimais, ir šis intelektas slypi gyvybiniame ir dvasiniame principo, kuris vadovauja ir palaiko individo vystymąsi“ (Sgreccia 2006: 223).

ŽMOGAUS GYVYBĖS ATsirADIMAS SUROGACIJOS ATVEJU

Praradimas supratimo, kad vaikas yra dovana, atveda prie sprendimų pasinaudoti medicininėmis intervencijomis. Tačiau „turime principą, kad santuokinio akto vienijamasis ir prokreacinis aspektai yra neatskiriami. Todėl šis principas daro įtaką ir lytiniam elgesiui, ir reprodukcinei medicinai“ (Geach 1999: 344).

Surogatinės motinystės procese dalyvaujantiems asmenims apibūdinti gali

Žmogaus prigimčiai būdinga nedaloma kūno ir dvasinės sielos vienovė. Todėl „tarp santuokiniu aktu reiškiamos sutuoktinių vienovės ir tuo pačiu aktu reikiamo žmonių dauginimosi yra Dievo nustatytas nesuardomas ryšys, kurio žmonės savo nuožiūra pakeisti negali“ (Paulius VI 1993: 12). Taigi meilės išreiškimas visada turi būti atviras gyvybės pradėjimui, o vaikų pradėjimas negali būti atskiriamas nuo meilės išreiškimo. Todėl „vaikas turi teisę būti pradėtas, išnešiotas iščiose, atvestas į pasaulį ir auklėjamas santuokoje: būtent per saugų ir pripažintą ryšį su savo tėvais vaikas gali atrasti savo tapatybę ir pasiekti tinkamą žmogiškąjį vystymąsi“ (Congregation for the Doctrine of the Faith 1987: 23).

Vaikas į pasaulį ateina kaip dovana. „Santuokinė meilė, dėl kurios sutuoktiniai tampa ‚vienu kūnu‘, nesibaigia tik tarp jų dviejų, nes parengia didžiausiam atsidavimui, dėl kurio jie tampa Dievo bendradarbiais, dovanodami gyvybę naujam žmogui. Vadinasi, atsiduodami vienas kitam, jie kuria naują tikrovę – kūdikį“ (Jonas Paulius II 1994: 14). Dėl to, kad vaikas yra dovana, niekas neturi teisės įsigyti vaiką, juolab jį privatizuoti.

būti vartojama daug sąvokų. Pagal Dirbtinio apvaisinimo gaires:

Surogatinė motinystė – tai „susitarimas, kai moteris sutinka pastoti pagalbinio apvaisinimo būdu, kai nėra viena iš lytinių ląstelių nepriklauso nei jai, nei jos vyrui, ketindama išnešioti vaiką iki galo ir perduoti jį asmeniui ar asmenims, kuriems ji veikia kaip surogatinė motina; o „surogatinė motina“ yra moteris, kuri sutinka,

kad jai būtų implantuotas embrionas, sukurtas iš vyro, kuris nėra jos vyras, spermos, ir kitos moters kiaušialąstė, kad ji išnešiotų nėštumą iki galo ir perduotų vaiką jo biologiniams tėvams (Kumari 2010: 3–4).

Tačiau tėvai yra asmenys, kuriuos sieja biologinis ir emocinis ryšys, o ne tie, kurie sudarė sutartis dėl tėvystės teisių ir pareigų. Net kai kitas asmuo priiima atsakomybę auginti ne savo vaiką, mes ir toliau vadiname tą asmenį „tėviu“ arba „globėju“.

Kadangi surogatinė motinystė yra glaudžiai susijusi su dirbtiniu apvaisinimu mėgintuvėlyje ir su inseminacija, jau čia reikia pradėti ieškoti argumentų, kodėl surogatinė motinystė kelia medicininių, etinių ir teisinių problemų. Dirbtinio apvaisinimo mėgintuvėlyje atveju pažeidžiamas vaiko orumas, nes su juo elgiamasi kaip su paprastu produktu. Vaiko atsiradimas atsiejamas nuo meilės perdavimo. Vaikas nėra poros pagimdytas per santuokinį aktą, bet yra trečiųjų šalių veiksmų produktas – daugelio sudėtingų procedūrų, atliekamų gydytojų ir laboratorijos darbuotojų, darbo su lytinėmis ląstelėmis laboratorijose galutinis rezultatas. „Per santuokinį aktą sutuoktiniai yra ‚vienas kūnas‘, ir jei vaikai gimsta kitaip, o ne kaip šio bendro gyvenimo išsipildymas, jiems nebus suteikta gyvybė santuokine ir prokreacine meile, bet veikiau jie bus ‚pagaminti‘, o ne ‚pagimdyti‘. O tai yra žmogiškųjų asmenų pradedimo dehumanizavimas“ (Lawler 1996: 174–175). Tokiu būdu vaikai traktuojami kaip pagaminti objektai, yra tik prekės. Žinome, kad gamyboje svarbiausia yra kokybė, ir jei gaminys neatitinka standar-

tų, jis sunaikinamas. Deja, tai vyksta su embrionais po prenatalinės diagnostikos.

Kada atliekamas dirbtinis apvaisinimas mėgintuvėlyje, lytinės ląstelės susijungia laboratorijoje ir sutuoktiniai šiame veiksmo nedalyvauja. „Pridėjus trečiąją šalį – kiaušialąsčių donora, spermos donora ar surogatinę motiną, tam tikra prasme galima sakyti, kad pora nebesusilaukia savo palikuonių. Medicinos mokslas tai daro už juos, su jų biologiniu indėliu ar be jo, tikrai nereikalaudamas, kad jie išreikštų meilę kūno kalba“ (Sparks 2000: 71). Tai sukuria nerimą keliantį tėvų ir vaikų ryšio vaizdą, nes vaikas nebėra dovana. „Kitaip nei prekės rinkoje, vaikų negalima gražinti ar pakeisti, jei jie yra kitokie, nei tikėtasi. Tad jei reprodukciją įsivaizduotume pirmiausia kaip sutartinį procesą, kurio visi elementai gali būti derybų objektas, kultų grėsmė pamiršti šį transcendentinio įsipareigojimo jausmą“ (Ryan 1993: 90–91).

Dar daugiau kyla problemų, kai naudojamos vadinamosios „donorinės“ lytinės ląstelės. Jos naudojamos ne tik tada, kai iškyla nevaisingumo problema, bet kai vaikų nori turėti vieniši asmenys ar gyvenantys tos pačios lyties partnerystėse. Griežtąja prasme lytinių ląstelių „donorystės“ negalima vadinti donoryste, nes ji neatitinka donorystės esmės. Donorystė suprantama kaip altruistinė ir neatlygintina, o lytinių ląstelių „donorystė“ yra komercinė. Be to, donorystės atveju neatsiranda giminystės ryšys, o būnant lytinių ląstelių „donorais“ tampama artimais giminaičiais – tėvu arba motina.

Todėl suprantama, kodėl lytinių ląstelių „donorystė“ yra anonimiška. Tačiau tokiu atveju vaikai praranda galimybę

sušinoti apie savo biologinius tėvus. Įteisinga lytinių ląstelių „donorystė“ yra instituciškai organizuotas ir sankcionuotas būdas leisti vyrui ar moteriai išsižadėti vaiko, kurio tėvas arba motina jie yra, kurio genetiniai tėvais jie yra ir tokie išliks visą laiką.

Lytinių ląstelių „donorystė“ pažeidžia santuoką, nes įsiterpia trečias asmuo. Vyras, kurio žmona susilaukia vaiko dėl apvaisinimo „donorinėmis“ lytinėmis ląstelėmis, laikomas pakeičiamu asmeniu, kaip ir žmona, kurios vyras susilaukia vaiko padedamas surogatinės motinos.

Dar daugiau problemų kyla dėl vienišų moterų apvaisinimo, nes tokiu atveju vaikas patiria trigubą skriaudą: iš jo atimami santuoka pagrįsti namai, jis patiria

visas lytinės donorystės blogybes ir iš jo atimamas tėvas. Žinoma, kad vaiko auklėjimui ir socialinei raidai svarbūs abu tėvai, nes tėvas ir motina papildoma vienas kitą.

Daug etinių problemų kelia lytinių ląstelių ir perteklinių embrionų užšaldymas. „Pavyzdžiui, embrionų užšaldymas leidžia tuo pačiu metu susilaukti brolių ir seserų, tačiau gimti skirtingoms motinoms, kurių neštumai skiriasi keleriais metais. Dvynius galima sukurti padalijus vieną embrioną į du. Jei pusė jų būtų užšaldyta vėlyvam laikui, identiški dvyniai galėtų gimti labai skirtingu laiku“ (Robertson 2003: 602). Spermos, kiaušialąsčių ir embrionų užšaldymas suteikia galimybę susilaukti vaikų iš lytinių ląstelių ir po žmogaus mirties.

SUROGATINĖ MOTINYSTĖ PAVERČIA VAIKĄ PARDAVIMO OBJEKTU

Surogatinė motinystė etiniu požiūriu yra prieštaringa. „Sutartinės motinystės bruožai susiję su jos, kaip socialinės ir ekonominės institucijos, prigimtimi ir šeimos santykių priskyrimu, o ne su kokiomis nors technologinėmis ypatybėmis“ (Ketchum 2003: 625). Čia surandamas dar vienas surogatinės motinystės terminas „sutartinė motinystė“, nes motinystė kyla iš komercinio sandorio arba sutarties.

Surogatinės motinystės atveju suvienkinama prokreacija. „Gimda išnuojama tam, kad gamintų, o ne tam, kad mylėtų vaiką. Kai natūrali motina atiduoda savo vaiką už finansinį atlygį, ji išnaudoja brangiausią dalyką, kurį gali sukurti, – savo vaiką“ (New Jersey Catholic Conference 1999: 418). Vaikas pa-

verčiamas preke, užsakomas ir nuperkamas. „Tai, kad vaikas parduodamas ne tam, kas pasiūlo didžiausią kainą, o tik genetiniam tėvui, gali sumažinti kai kuriuos žalingus atviros kūdikių rinkos padarinius, tačiau tai nesumažina susirūpinimo dėl asmenybės pavertimo preke“ (Ketchum 2003: 626).

Vaiką prilygindami produktui ir prekei „klaidingai interpretuojame ir iškraipome gimdymo ir auklėjimo prasmę, kai įtraukiame juos į komercinį sandorį. Tarpininkavimas surogatinio įvaikinimo srityje tapo dideliu verslu“ (May 1998: 520). Tokia praktika primena vergovės laikus, kai vergai būdavo parduodami ir perkami. „Komercinė surogatinė motinystė, kaip šiuo metu praktikuojama, paprastai yra vaikų pardavimas, kaip jis

apibrėžiamas pagal tarptautinę žmogaus teisių teisę... idėjos, sukurtos siekiant sustiprinti vergovę ir išgauti vertę iš vergų kūnų, vis dar daro įtaką dabartinei surrogatinės motinystės praktikai“ (Dickenson

2020: 294). Vergovė, kaip ir surogatinė motinystė, iš principo yra neteisinga. Net jeigu atlygio už vaiką ir nebūtų, tai vis tiek nekeičia fakto, kad vaikas prilyginamas daiktui, kurį galima atiduoti.

IŠVADOS

Lygindami vaiko atėjimą į pasaulį prokreacijos ir reprodukcijos būdu, stebime du iš esmės skirtingus procesus. Prokreacijos atveju vaikas yra vaisius tėvų santuokinio akto, kai sutuoktiniai iš meilės besąlygiškai save dovanoja vienas kitam, todėl yra dovana ir turi tėvą ir motiną bei auga ir yra auklėjamas savo tėvų šeimoje. Vaikas priimamas toks, koks jis ar ji yra, kaip tikslas.

Surogatinės motinystės atveju vaikas ateina į pasaulį pasitelkiant reprodukcines technologijas, kai apskritai nėra santuokinio akto, kada biologinių tėvų ar „donorinės“ lytinės ląstelės apvaisinamos mėgintuvėlyje ir embrionas perkliamas į surogatinės motinos gimdą, kur būna išnešiojamas, pagimdomas ir perduodamas už atlygį arba be jo pagal

sutartį numatytiems tėvams. Vaikas traktuojamas kaip produktas arba prekė, todėl turi atitikti „kokybės“ standartus. Jei buvo naudojamos „donorų“ lytinės ląstelės, o tai dažniausiai būna anonimiškių asmenų, vaikas niekada negalės pažinti savo biologinių tėvų.

Nors kiekvienas vaikas turi biologinį tėvą ir biologinę motiną, bet surogacijos atveju dar turi ir socialinį tėvą bei socialinę motiną, kurie vaiką augina, taip pat sutartinę (sudaroma sutartis) motiną (surogatinę motiną) ir sutartinį tėvą (surogatinės motinos vyrą). Vaikas praranda visus prigimtinius žmogiškuosius ryšius. Todėl surogacija labiausiai dehumanizuoja vaiką ir visus surogacijos procese dalyvaujančius asmenis.

Literatūra

- Congregation for the Doctrine of the Faith. 1987. *Human Life in Its Origin and on the Dignity of Procreation*. Washington, D. C.: Office for Publishing and Promotion Services United States Catholic Conference.
- Dickenson Donna, Britta van Beers. 2020. Surrogacy: New Challenges to Law and Ethics, *A Multidisciplinary Journal of Biotechnology and the Body* 26: 293–297.
- Finnis John. 2014. *Prigimtinis įstatymas ir prigimtinės teisės*. Vilnius: Aidai.
- Geach Mary. 1999. Issues for a Catholic Bioethic. L. Gormally (ed.). *Are there any circumstances in*

which it would be morally admirable for a woman to seek to have an orphan embryo implanted in her womb?: 341–346. London: The Linacre Centre.

- Girnius Juozas. 1964. *Žmogus be Dievo*. Chicago, Ill.: Draugo spaustuvė.
- Jonas Paulius II. 1994. *Apaštališkoji Adhortacija Familiaris Consortio*. Vilnius: Lumen fondo leidykla.
- Jonas Paulius II. 1994. *Laiškas šeimoms*. Vilnius: „Katalikų Pasaulio“ leidykla.
- Jonas Paulius II. *Evangelium vitae*. Vilnius: Aidai. 1995.
- Kantas I. 1980. *Dorovės metafizikos pagrindai*. Vilnius: Mintis.

- Kantas I. 1987. *Praktinio proto kritika*. Vilnius: Mintis.
- Ketchum Ann Sara. 2003. Ethical Issues In Modern Medicine. B. Steinbock, J. D. Arras, A. J. London (eds.). *Selling babies and selling bodies*: 625–630. New York: McGraw- Hill Companies, Inc.
- Kumari Ranjana. 2010. *Final Report: Surrogate Motherhood – Ethical or Commercial*. Prieiga per internetą: <https://wcd.nic.in/sites/default/files/final%20report.pdf> [žiūrėta 2022 05 09]
- Lawler R., Boyle J., May E. W. 1996. *Catholic Sexual Ethics: A Summary, Explanation, & Defense Updated*. Huntington, IN: Our Sunday Visitor, Inc.
- May F. William. 1998. On Moral Medicine: Theological Perspectives in Medical Ethics. E. S. Lammers, A. Verhey (eds.). *The Gestated and Sold*: 519–528. Grand Rapids, Michigan: William B. Eerdmans Publishing Company.
- Melina Livio. 2001. *Sharing in Christ's Virtues: For a Renewal of Moral Theology in Light of Veritatis Splendor*. Washington, D.C.: The Catholic University of America Press.
- Minogue Brendan. 1996. *Bioethics A Committee Approach*. Sudbury, Massachusetts: Jones and Bartlett Publishers.
- New Jersey Catholic Conference. 1999. Medical Ethics: Sources of Catholic Teachings, K. D. O'Rourke and P. Boyle (eds.). *New Jersey Bishops 'Statement' On Surrogate Motherhood*: 418–419. Washington, D.C.: Georgetown University Press.
- Paulius VI. 1993. *Enciklika „Humanae vitae“: Apie prideramą tvarką perteikiant žmogaus gyvybę*. Vilnius: „Katalikų Pasaulio“ leidykla.
- Pranciškus. 2016. *Posinodinis apaštališkasis paraginimas Amoris Laetitia apie meilę šeimoje*. Kaunas: „Morkūnas ir Ko“ spaustuvė.
- Ryan A. Maura. 1993. Bioethics: basic writings on the key ethical questions that surround the major, modern biological possibilities and problems, T. A. Shannon (ed.). *The Argument for Unlimited Procreative liberty: A Feminist Critique*: 81–96. Mahwah, New Jersey: Paulist Press.
- Robertson John. 2003. Ethical Issues In Modern Medicine, B. Steinbock, J. D. Arras, A. J. London (eds.). *Assisted Reproductive Technologies*: 595–605. New York: McGraw-Hill Companies, Inc.
- Saxena Pikee, Mishra Archana, Malik Sonia. 2012. Surrogacy: Ethical and Legal Issues, *Indian J Community Med.* 37(4): 211–213.
- Sgreccia Elio. 2006. *La bioetica nel quotidiano*. Milano: Vita e Pensiero.
- Sparks C. Richard. 2000. *Contemporary Christian Morality: real questions, candid responses*. New York: The Crossroad Publishing Company.
- Šventasis Raštas. 1998. Vilnius: Katalikų pasaulis.
- Valančiūtė Angelija. 2012. Medicina, etika ir teisė apie žmogų iki gimimo. A. Narbekovas, B. Obelenienė (sud.). *Vaiko prenatalinė etika*: 12–49. Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto leidykla.
- Vatikano II Susirinkimo nutarimai. 2001. *Gaudium et spes*: 125–197. Vilnius: Aidai.